

Határainkon túl

International Review of Social History

(1959—1960)

Alighanem az egyik legigényesebb nyugati történelmi folyóiratra hívjuk fel az olvasóközönség figyelmét — magyar nyelven első ízben. A folyóirat, mint neve is utal rá, szakfolyóirat, körülhatárolt témakörből közöl cikkeket. Érdeklődési köre, érthető módon, néhány kivételtől eltekintve, a XIX. és XX. századra összpontosul. Szinte valamennyi cikkét nagy anyaggazdagság és ugyanakkor elmélyült elemzőkészség, problémalátás és széles látókör jellemzi. A folyóirat szerkesztésének politikai, ideológiai platformjáról biztosat, általános érvényűt nemigen mondhatunk, de kitűnik a cikkek zöméből, hogy a szerzők, tehát a szerkesztők is szocialista platformon állnak. Ez az ismérv pontatlannak és ködösnek tűnhet, de mindjárt életteli telik meg, ha figyelembe vesszük a nyugati szociáldemokrata pártoknak a jelen helyzetre kidolgozott platformjait, amelyek sok esetben a szocializmusnak legalábbis részleges felfüggesztését tartalmazzák; történeti kiadványaik pedig — perspektívátlanúságukat és a jelenlegi „új útkeresést” a múltra visszavetítve — a szocialista munkásmozgalom történetét is hiábavaló erőfeszítéseknek vagy egyenesen elhibázott kísérletnek állítják be (elsősorban a nyugat-német szociáldemokratáknál találkozhatunk ilyen megítéléssel). Ilyen esetekben előszeretettel nyúlnak a történetírók Marx munkásságának vizsgálatához, hogy már ekkor, a XIX. század derekán megjelölhessék a „hibás nyomot”, ahol — szerintük — a munkásmozgalom útvészttöbe jutott. Marx—Engels és a munkásmozgalom történeti múltjának megítélése ilyen körülmények között bizonyos fokig választóvonalnak tekinthető a mai nyugat-európai szociáldemokrata mozgalomban a jobboldal és baloldal között. Egyéb erényei mellett tehát ilyen szempontból is feltűnő, sőt érdemteli, hogy a legrepresentatívabb nyugati szocialista intézet Marx és a szocializmus mellett vall hitet.

Ezek előrebocsátása után rátérünk az Intézet (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis) folyóirata 1959—1960-as évfolyamainak ismertetésére. E két évfolyam hat számának tartalma, még ha azt eleve az I. és II. Internacionálé korszakára, vagyis fél évszázad történetére korlátozzuk is, már tematikájában is színes, tartalmában pedig értékes, tanulságos. A következő nagyobb tematikai egységekbe tudnánk a tanulmányokat besorakoztatni: 1. Az angol munkásmozgalom az 1860-as években (e témakörből két cikk jelent meg, egyik Marx és Beesly kapcsolataival, a másik az 1868-as választással foglalkozik); 2. a francia jobboldali gondolkodás és áramlatok ideológiája, illetőleg a jobboldal megerősödése (erre vonatkozóan egy tanulmány az utóbbi jelenséggel, egy pedig Ch. Maurras ideológiájával és az Action Française-zel foglalkozik); 3. a spanyol munkásmozgalom az 1860-as évek végén (e témakörből két cikket közölnek); 4. a béke kérdéseivel foglalkozik két tanulmány: az egyik az 1867-es genfi békekongresszussal, a másik az 1917-es stockholmi kongresszussal; 5. a munkásság szociális viszonyait és a munkáskérdésnek a XIX. század végén s a XX. század elején történő kezelését ismét két tanulmány elemzi: az egyik az Egyesült Államokban a néger munkásság helyzetét, a másik a cári Oroszország munkás-szociálpolitikáját vizsgálja; 6. végül az egyéb cikkek közül egyet jelentőségénél fogva okvetlenül ki kell emelnünk: Julius Braunthal írását, amely az I. Internacionálé szervezeti erejének felmérésére vállalkozik.

Elsőként az 1917-es stockholmi kongresszusról szóló tanulmányról számolunk be. Hildamarie Meynell írása a folyóirat 1960. 1—2. számában jelent meg. A szerző alapkoncepciója szerint a „régis szocialista Internacionálé” majdnem hallatlan diplomáciai győzelmet ért el a konferencia összehívásával. Mert hiszen azt, hogy a hadviselő feleket semleges területen, semleges partnerekkel egy nem hatalmi tényező konferencia megtartására kényszeríti, siker számba kellett volna venni; annál is inkább, mert a szerző véleménye szerint a II. világháborúval szemben 1914—18 között a kompromisszum nagyon is lehetségesnek tűnt, minthogy a résztvevő felek nem törekedtek totális győzelemre.

Meynell hangsúlyozza, hogy a kompromisszumos tárgyalásokra még kedvezőbbé vált a helyzet az 1917-es februári orosz forradalom után. Már az 1916—1917-es kemény tél, a véreszetések a háborús fáradtság irányába hatottak. A pápai békeközvetítések, Károly király békepuhatolózásai ezt a hangulatváltozást még jobban kidomborították. A háborús lát már rég elmúlt, s az emberek már a békében kezdtek reménykedni. Reális alapot a béketárgyalásoknak az orosz februári forradalom adott. A forradalom győzelme után különböző okokból kifolyólag mind az antant hatalmak, mind a központiak sietve felvették a diplomáciai kapcsolatokat az Oroszországban megalakuló Ideiglenes Kormányra. A kapcsolatok felvételénél mindkét fél felhasználta szocialista pártjait, minthogy úgy gondolták — és joggal —, hogy ezek könnyebben szót tudnak érteni az 1917 februárjában hatalomra került politikusokkal.

Meynell ezután ismerteti, hogy 1917 tavaszán a szocialista konferencia gondolata mindkét táborban erőre kapott. A konferencia megtartása ellen a szerző véleménye szerint két erő hatott: az antant kormányoké és a szocialista forradalmároké, elsősorban a bolsevikoké, akik az 1917-es év folyamán mindinkább befolyásuk alá vonták az orosz munkásságot, majd 1917 októbere után a helyzet uraivá lettek. Meynell ehelyütt hangsúlyozza, hogy a bolsevikok kezdetől fogva szembefordultak Stockholmmal, egészen addig a pontig, míg az kudarcba nem fulladt.

A tematikus kitérő után a szerző visszanyúl a tavaszi időpontra, mikor Oroszország a diplomáciai tevékenység homlokterébe került. Tudvalevő, hogy antantkörökben ekkor abban bíztak, hogy a cári dezorganizáltság, a németbarát elemek kiszorítása után Oroszország még aktívabban fog fellépni a keleti fronton. Berlinben és Bécsben viszont ahhoz fűztek reményeket, hogy az Ideiglenes Kormányral sikerül megkötniük a fegyverszünetet, ami után teljes energiával fordulhatnak Franciaország és Nagy-Britannia ellen. Meynell széles dokumentációval bizonyítja, hogy mindkét fél a cél elérése érdekében felvonultatta szocialista munkásszervezeteit, politikusait az oroszok megnyerésére. Buchanan pétervári angol követ már március közepén arra kéri kormányát, hogy a Labour Party vezetői levélben forduljanak a Duma munkástagjaihoz (Kerenszkihez és Cseidzéhez), a német despotizmussal szemben vívott harc megértése végett. Márciusban angol—francia szocialista vezetők utaznak Oroszországba a helyzet tisztázására és befolyásolására. Meynell a dokumentumok alapján megállapítja, hogy nem érték el hatást, az imperialista kormányok „lakájainak” tekintették őket, a francia küldöttség pedig közeledett az orosz béketárgyalásokat követelő hangulathoz. A cikkből ezután is nyomom követhetjük a március—május közötti antant-missziók útját — és sikertelenségét, hogy a pétervári szovjetet a németellenes háború gondolatának megnyerjék.

Meynell ezután a központi hatalmak szocialistáival kapcsolatban helyesen szögezi le, hogy a kiindulópontot az orosz különbéke megkötése képezte, ami lehetővé tette volna, hogy Berlin teljes erővel lépessen fel az antant ellen. A Stockholmban való részvételt ezért hivatalos helyen is támogatták, bár itt eltérés volt a hivatalos szervek és Scheidemann között. Meynell szerint Zimmermann államtitkár keleti területeket követelt, míg Scheidemann annexió és kárptólás nélküli békét akart. Scheidemann a dán szocialisták útján felajánlotta a Pétervári Szovjetnek az annexió nélküli békekötést. E célból üdvösnek mondotta a stockholmi tanácskozásokon való megjelenésüket. A pétervári szovjet a javaslatot elfogadta.

A szerző részletesen leírja a zimmerwaldiak svájci tevékenységét, elsősorban azt, hogy miként érték el az orosz emigránsok hazatérésének engedélyezését. Majd 1917 tavaszának eseményeit a Nemzetközi Szocialista Iroda aktivizálódásának bemutatásával folytatja. Huysmans, az Iroda titkára felvette a kapcsolatokat a skandináv pártokkal, és azonnali értekezletet kívánt összehívni. Meynell itt egyszerűen a tények konstatálására szorítkozik, amikor leírja, hogy a holland akció hármass elutasításba ütközött. Április utolsó harmadában kosarat kaptak egyfelől az antant-szocialistáktól; másfelől a német spartakisták és a bolsevikok tagadták meg a részvételt olyan konferencián, ahol szocial-szoviniszta is jelen vannak.

Május folyamán Huysmans állandó jellegűvé építette ki a Holland-Skandináv Előkészítő Bizottságot, amelynek a pétervári szovjet küldötteinek megérkezése után Orosz—Holland—Skandináv Bizottsággá kellett kiszélesednie. A meghívót a bizottság szétküldte, de az antant országaiiban úgy fogadták, hogy ez Németország manővere az orosz különbéke biztosítására. A központi hatalmakkal viszont attól tartottak, hogy a konferencia a hátrószágot demoralizálná, és csak akkor egyeztek bele a részvétel engedélyezésébe, ha a különbékét valóban biztosítani tudják. Május elején kiderült, hogy a pétervári szovjet még akkori összetételében is forradalmasítólag hat: a stockholmi részvételt a „polgár-béke” (civil-peace), vagyis az osztályharc felfüggesztésének megszüntetéséhez kívánták kötni. Meynell ezután világos képet nyújt arról, hogy a pétervári

szovjet szereplése mint állítja előtérbe a zimmerwaldi előkészítő bizottság munkáját, hogy a Holland—Skandináv — jóval alacsonyabb igényeket támaztó — Bizottság veszt befolyásából.

Meynell cikkének leginkább kidolgozott része az angol kormány politikájának alakulását vizsgálja. Ez koncepciójának egyik sarkpontját érinti, nevezetesen azt, amely szerint Stockholm kudarcának egyik oka az antant kormányainak elutasító magatartása volt. Ebben kétségtelenül igaza van, és ezt meggyőzően bizonyítja is. Cikkéből kiténik, hogy májusban a Lloyd George-kormány nem utasítja el Stockholm gondolatát. Meynell ezt azzal magyarázza, hogy egyfelől az angol—francia kormány nem akarta kiélezní viszonyát a pétervári szovjettel, Oroszország háborúban maradását nem akarta elvágni — másfelől 1917 tavaszán indult meg a német tengeralattjárók offenzívája, ekkor komoly veszteségeket okoztak az angoloknak — a blokád azt a lehetőséget is felvetette, hogy Anglia ellenállását megtörik. Május végén az angol kormány beleegyezését adja Henderson Oroszországba küldéséhez. Május végén a francia pártvezetőség ülésén a többség először Stockholm ellen lép fel, de az Oroszországból visszatérő Cachin és Moutet felszólalása után a stockholmi részvételt a jobboldal ellenére megszavazzák. Ez a hangulat megmarad 1917 júniusában is, mikor A. Thomas Oroszországból visszatérvén szintén Stockholm mellett nyilatkozik, nehogy a pétervári szovjet végül a németekkel jusson egyetértésre.

Meynell cikkében, a szigorú kronológiai sorrend betartása kedvéért, itt törés következik. Nem az antantkormányok és antantszocialisták ténykedését követi nyomon, hanem először néhány sorban utal a Holland—Skandináv Bizottság „maratonai előkészületei”-re május és november között. Ezután ismerteti a zimmerwaldisták 1917 április—júniusi tevékenységét. Kiemeli, hogy a pétervári szovjet erkölcsi erejéből kifolyólag Zimmerwald is mind nagyobb erőtényező lett. A szerző kimutatja a zimmerwaldisták között mutatkozó belső ellentéteket, hogy a többség ez idő tájt még pacifista vízeken evezett, míg a balszárny forradalmi fellépésre törekedett, nem akart hallani a jobboldali szociálszocialistákról. Meynell árnyaltan megvilágítja a baloldal előretörését a zimmerwaldi bizottságon belül. Az olvasókat megismerteti azokkal a tárgyalásokkal, amelyek 1917 nyarán a pétervári szovjet küldöttei és a zimmerwaldiak között folytak, s amelyek végül is megmutatták, hogy a két irányzat (Zimmerwald és a Nemzetközi Szocialista Iroda) együttműködésére nem kerülhetett sor — a péterváriak közvetítése nem sikerült.

Július végétől a péterváriak így aktívan bekapcsolódtak a konferencia előkészítésébe. Ekkor azonban fordulat állott be az erőviszonyokban. Az angol kormány júliustól kezdve elutasító álláspontot foglalt el Stockholmmal szemben, és ettől kezdve a konferencia Meynell szerint kudarcra volt ítélve — bár a nyugati „patrióta szocialisták” (Meynell kifejezése) el akartak jutni Stockholmba.

A szerző igen behatóan vizsgálja a Labour Party és az angol kormány július—augusztusi politikáját. Az olvasó széleskörűen dokumentált anyagból ismeri meg, mint döntött Henderson (a háborús kabinet tagja), a Labour Party és a francia SFIO vezetősége 1917 július végén a részvétel mellett. De közben a katonai helyzet megváltozott. A július 19-én megindított orosz offenzíva július 26-án összeomlott, és az antant párizsi katonai konferenciája július végén már úgy látta, hogy az oroszokra katonailag nem lehet számítani. Ugyanakkor az antant az új „keleti” arcvonalat a szaloniki hadsereg körül kívánta kiképezni. A tengeralattjárókkal szemben a kísérő konvojok eredményes védekezésnek bizonyultak, és végül ekkor kapcsolódott be a háborúba az Egyesült Államok hadierője. — Ezután az antantkormányok nyíltan a konferencia ellen léptek fel. A szocialista pártok azonban még nem ejtették el a tervet. Henderson csak a konferencia egyhetes elhalasztását kérte. Az olasz szocialista párt július végi kongresszusa megszavazta a részvételt, a francia SFIO viszont augusztus elején már az előzetes feltételeket hangsúlyozta (nevezetesen azt, hogy a németek ismerjék el Németország háborús felelősségét — amit azok érdemben 1918-ig nem voltak hajlandók megtenni). Augusztus elején Henderson Párizsból visszatért Londonba, de itt kormány- és parlamenti körökben mind nagyobb felháborodással fogadják terveit. Henderson viszont kitart mellettük, mert — mint ahogy Meynell kiemeli — bár szükségesnek tartotta, hogy a háborút a győzelemig folytassák, ezt mindinkább politikai eszközökkel akarta elérni, másfelől pedig ennek érdekében Oroszországot is benn akarta tartani a háborúban. Ezt pedig a bolsevikok ellenében csak a mérsékelték segítségével lehetett biztosítani. A pétervári szovjet óhajának eleget kellett tennie. Az angol kormány végül is Hendersont kabinettagságáról való lemondásra kényszeríti, augusztus elején mind nagyobb akadályokat támaszt, az orosz polgári közvélemény és ideiglenes kormány kitérő véleményéről ad ki közleményeket, hogy a pétervári szovjet tekintélyét lerontsa. A Labour Party vezetősége még ekkor,

augusztus 9-én is Stockholm mellett lép fel. Hasonló határozatot hoz a bányászszakszervezet augusztus 9—10-i konferenciája is (itt azonban kijelentették, hogy csak a TUC és LP nevében indulhat delegáció; a szocialista szervezetek nevében, vagyis kisebbségi véleményen levők részéről nem). Az augusztus 10-i pártkonferencia ugyanilyen értelemben dönt. Henderson a kormány ellenében is kitart szándéka mellett. Ekkor a bányászszakszervezet augusztus 20-i újabb értekezletén, mivel attól tartottak, hogy kisebbségi elemek mégis részt vennének a hivatalos küldöttségben, kis többséggel megszavazzák a Stockholmot elutasító határozatot. Augusztus 21-én a LP újabb értekezletén a bányászok ellenszavazata miatt csak kis többséggel döntenek (1 234 000 — 1 231 000 ellenében) a stockholmi részvétel mellett. Ezután az angol kormány sokkal könnyebben léphetett fel adminisztratív úton a kiküldetés ellen. A vízumokat megtagadták. A hangulat megváltozott. Augusztus végére az antantszocialisták között már nem esik szó Stockholmról — a párizsi közös értekezleten már új jelszót hirdetnek meg: bizottságot küldenek ki, amely a háborús célokat van hivatva tisztázni. Vagyis a háború végigvitelét ezután már nem vitatták el.

Meynell megállapítja, hogy ezzel Stockholm sorsa — Londonban — eldőlt. Cikkének befejező részében azonban még kitekintést nyújt a zimmerwaldiak stockholmi tevékenységére, amely a III. zimmerwaldi konferencia összehívását célozta. A bolsevikok eleve azt követelték, hogy Zimmerwald ne álljon ki Stockholm mellett. Csatlakoztak ehhez a véleményhez a lengyel—litván szocialisták, a bolgár „szűk” szocialisták és a svéd baloldaliak. A III. zimmerwaldi konferencia (1917. szeptember 5—12.) már érdektelen volt. Az antant szocialisták is más vonalon haladtak, a baloldalon pedig a néhány héttel később bekövetkező orosz októberi forradalom teremtett gyökeresen új helyzetet. A holland—skandináv előkészítő bizottság ugyan tovább ülésezett, és a tárgyalások átnyúltak 1918 első hónapjára is — de gyakorlati jelentőségük ezeknek már nem volt. Scheidemann és a központi hatalmak pártjaiból kikerült többi küldött ekkor még inkább csak az orosz különbség megkötését tartotta szem előtt. 1918 januárjában a bizottság munkája végetért, és Huysmans csatlakozott az antant országok szociáldemokratáinak irányvonalához, az angol Labour Party és TUC háborús céljaihoz. Ezzel a stockholmi kiegyezéses elképzelés eltemetődőtt. Meynell hozzáteszi, hogy az elvetélt konferencia még így is serkentőleg hatott a nemzetközi mozgalomra. Egyfelől ugyanis rászorította a szocialista vezetőköt, hogy kidolgozzák perspektivikus terveiket a háborús győzelem másnapjára, másfelől pedig rákényszerültek pártkoalíciós platformjuk feladására. Meynelllel szemben az olvasó joggal felteheti a kérdést, hogy vajon Stockholm nélkül nem került volna-e erre sor. Itt nyilvánvaló, hogy Stockholm ebben a folyamatban csak kisebb epizódot jelentett, amelynek önálló indítóereje aligha volt.

Ennyiben ismertettük a cikk tulajdonképpeni tartalmát, gondolatmenetét. Néhány észrevétellel, adalékkal, úgy hisszük, ki kell egészítenünk az elmondottakat és magát a cikket. A kiegészítés két fontos kérdést érint: Lenin és a bolsevikok felfogását, illetőleg a német—osztrák szocialisták szerepét.

E két kérdésre vonatkozó megjegyzéseink megtétele előtt ki kell térnünk a szerzőnek az egész korszakot értékelő felfogására. Meynell ugyanis, mint azt már ismertettük, abból indult ki, hogy az első világháború idején nagyobb tér nyílt a kompromisszumra, mint a másodikban. Ezzel a megállapítással csak fő vonásaiban érthetünk egyet, mivel egyfelől a második világháború idején is folytak békepuhatolozások, ha ezeknek jelentősége jóval alárendeltebb is volt, másfelől pedig 1914 és 1918 között nem véletlenül jutottak zatonyra a megegyezési kísérletek. Meynell a koncepciójával ellentétes irányú jeleket nem mérlegeli kellőképpen. Végeredményben a stockholmi konferencia csak két esetben járhatott volna eredménnyel. Vagy abban az esetben, ha a nagyhatalmak felelős politikusai, kormányai készek lettek volna bizonyos veszteségek árán is kompromisszum megkötésére, vagy ha őket a szociáldemokrata többségi pártok erre kényszeríteni tudták és akarták volna. A lemondásra azonban, mint erre még később kitérünk, egyik fél sem volt hajlandó. A tárgyalások így eleve kudarcra voltak ítélve. Még inkább aláhúzta ezt az eleve elrendeltséget, hogy a másik oldalon a szociáldemokrata nagypártoknál sem volt meg a hajlandóság a kompromisszumra. A német többségi szocialisták, a francia párt, az angol Labour Party és szakszervezetek egytől egyig kiálltak kormányaik mellett, és az angolok bizonyos erejű nyomásától eltekintve egyik sem lépett fel, még ezekben a hónapokban sem, azzal az igénnyel, hogy a békét engedmények árán is kikényszerítse. (Nem beszélve arról, hogy visszaretentek a békének forradalmi módszerekkel való kivívásától.)

Mindez összefüggött a háború értékelésével, ami természetesen kihatott saját szerepük megítélésére is. Úgy gondoljuk, Meynell túlértékelt Scheidemann kiállását az annexiómentes békéért, mivel ez mind számára, mind az osztrákok számára az 1914-es

status quo ante-val volt egyértelmű, ami a háború körülményei között már irreálissá vált, a nemzeti függetlenségi erők ezt már nem tűrték volna el. Másfelől pedig Scheidemann és a központiak Belgiummal kapcsolatos álláspontja, miszerint mindegyik hadviselő fél egyaránt felelős, nagyon is összetett probléma. Német—osztrák részről ez a tétel nyilvánvalólag mentegetődzés volt, s minthogy egész álláspontjuk sovíniszta volt, ebben a vonatkozásban sem lehetett igazuk. Másfelől viszont az antant-szocialisták részéről is ugyanez az érzés jelentkezett, amikor ők csak a központiak felelősségét és bűnösségét kívánták elismertetni. Mindez azonban ismét csak azt bizonyította, mennyire elégtelenek voltak a feltételek a konferencia eredményességéhez.

Ezeket előrebocsátva térünk vissza a jelzett első kérdésre, a bolsevikok és Lenin álláspontjának megítélésére. Ezzel kapcsolatban a szerző szemléletmódját kell szövéstennünk. Meynellnél a kérdés úgy fest, hogy Lenin a III. Internacionálét akarta létrehozni, ezért nem volt hajlandó együttműködni a stockholmiakkal. Ebben sok igazság van, vagy talán az igazság jórésze is, de ha nem egészítjük ki a képet, akkor az ilyen magyarázat mégis torzít. Az ilyen magyarázatból ugyanis arra lehetne gondolni, hogy Lenin azért engedett el egy békeperspektívát, mert az akadályozta a III. Internacionálé felállítását, vagy ha ezt kiszélesítjük, a forradalom győzelmét. Az ilyen beállítás azonban nem tükrözi az igazságot. Meynell ugyanis nem szól egy szót sem arról, hogy Lenin egy pillanattig sem hitt abban, hogy Stockholm békét hozhat a népeknek. Meynell szüntelenül csak azt emlegeti, hogy Lenin és a spartakisták nem voltak hajlandók leülni a szociálszovíniszttal, hogy szakítani akartak a II. Internacionáléval. Az okokról nem beszél, és így az olvasó előtt inkább a szélsőséges összeférhetetlenség, mint az elvi politika tűnhetnek az elutasítás okának. Meynell teljes egészében eltekint Lenin olyan soraitól, ahol megmagyarázza, miért nem jelentene Stockholm lényeges lépést előre. Lenin 1917 májusában már állást foglal az ilyen kísérletek ellen. Szövést, hogy Plehanov is, Scheidemann is békéről beszélnek, az sem kétséges, hogy háború után kölcsönösen megbocsátanak egymásnak, de amíg a háború tart, egy lépést sem tennének saját kormányaik ellen. (Lenin Művei 24. köt. 332—333. l.) Lenin az ilyen magatartástól féltette a forradalom és egyben a béke ügyét is. Meynellnek ezt a békével kapcsolatban idéznie kellett volna, és tényanyag alapján kellett volna igazolnia az ellenkezőjét, hogy Scheidemann pl. gyakorlatban is kész volt forradalmi akcióra a békéért a német kormány ellen. Ezt azonban nem tudta volna bizonyítani. A tények a II. Internacionálé jobboldalát és centrumát illetőleg Lenint igazolták, és éppen ezért nem szabad Lenin forradalom- és békepolitikáját egymástól elválasztani vagy szembeállítani. Ezt tanúsítja Lenin négy nappal későbbi, május 16-i írása, amelyben a péterváriak és egyéb annexióellenesek nyilatkozatairól megállapítja, hogy az nem tesz különbséget a szavakban és tettekben való annexióellenesség között, majd felháborodik, hogy a pétervári szovjet olyan hitet ébreszt, mintha az Ideiglenes Kormány hajlandó lenne lemondani a cári Oroszország már régebben biztosított hódításairól (i. m. 350. l.). Majd 1917 júniusában ugyanezt veti fel, és hangsúlyozza mind A. Thomaszal szemben Algériát, mind az Ideiglenes Kormányval szemben Finnországot illetően. Lenin igazságos, a népek függetlenségét követelő békét akart, amit csak forradalom eredményeként látott biztosítva. Látta, észrevette, hogy „imperialista békét” készítenek elő, hogy a burzsoá kormányok fennmaradása, a köztük végbemenő osztozkodás a népek reményét nem valósíthatja meg. Osztozkodást látott Stockholmban is, és jelentős részben ezért fordult szembe a konferenciával. Meynell pedig ezúttal sem tudta volna eltagadni, hogy Stockholmban ténylegesen az osztozkodás volt, és lett volna a fő téma. Minthogy azonban erről nem beszél, és minthogy ennek szerintünk az egész konferencia értékelésében nagy szerepet kell kapnia, ez a második pont, ahol kiegészítéssel kívánunk élni.

Mielőtt ebbe belebocsátkoznánk, meg kívánjuk jegyezni, hogy Stockholmról nemcsak a Meynell által megnevezett pártfrakcióknak volt ilyen rossz véleményük. A központi hatalmak tudvalevőleg már 1917 áprilisában, a februári forradalom után úgy döntöttek, hogy képviselőiket kiengedik Stockholmba, hogy a békefeltételeket tisztázzák, illetőleg az orosz különbékét nyélbeüsessék. E nagyszabású akció érdekében, békeóhajaikat biztosítandó, ki kellett hogy engedjék a szerb küldötteket is az értekezletre. A katonai szervek ezt eleinte ellenezték, de végül is hozzájárultak azzal, hogy a küldöttek nem térhetnek onnan vissza. A bécsi szervek ezután az osztrák szociáldemokrata vezetőknel tudakozódtak, hogy kiket lehetne kiengedni. A küldöttekről az osztrák párt részéről V. Adler és K. Seitz adott felvilágosítást. Ezután fordultak a szerb szociáldemokraták két volt parlamenti képviselőjéhez (akik egyébként 1914-ig, sőt a háború kitörésekor is tiltakoztak a háború ellen), Kaclerovicshoz és Lapcevicshoz. Az utóbbi azonban visszautasította a kiutazást. Erre vonatkozólag idézzük a vele tárgyaló követ jelentéséből: „legkisebb kedve sincs olyan emberekkel találkozni, akik a háborút folytató kormányokat

támogatják és miniszteri tárcákat fogadtak el". Lapceviccs hozzátette, hogy szerinte Stockholm „semifajta szocialista eredményt nem hoz, legfeljebb platonikus értéke lehet”. (OL. Filmtár. W 96.) Ezután indult D. Lapceviccs helyett D. Popoviccs, a Radnicska Novine volt szerkesztője, Kacleroviccsal Stockholmba.

A belgrádi követ jelentésének kelte 1917. június 6. A külügyminisztériumi akták közé került D. Lapceviccsnek néhány héttel későbbi (1917. augusztus 1.), a cenzúra által lefoglalt levele, amit ugyancsak Stockholm ellenzése hat át. Ebben barátjának, D. Glumacnak, aki a szarajevói betegsegélyzőnél tevékenykedett, személyeshangú levélben megírta, hogy a miniszteri szocialisták elárulták az eszmét. A szociálszocialisták mellett a centristákat is elmarasztalta, és felvázolta az igazi szocialista békeprogramot, amely tartalmazta a gyarmati rendszer, a feudalizmus felszámolását, a vámok eltörlését és széleskörű munkástörvénykezést.

Mindez csak színfolt, amely arra utal, hogy Stockholmmal szemben szélesebb körökben éltek fenntartással, mint azt Meynell feltételezi. A dolog lényegéhez az esztokodás tartozik, ami a bizottsági tárgyalásokon teljes eredménytelenséggel végződött.

A magyarnyelvű irodalomból ismeretes, hogy a magyar és osztrák delegáció a Monarchia egységének fenntartása mellett lépett fel (lásd Andics Erzsébet cikkét „Az 1919-es magyar proletárforradalom előtörténetéhez”. Századok 1949), de nem tűnt ki, hogy milyen összehangolt, széles megalapozott akcióba kezdett a Ballhausplatz Stockholmmal kapcsolatban. Az illetékes politikusok nagyönis fontosnak tartottak például a semlegesek és az úgynevezett szélesebb közvélemény megnyerését. A konstantinápolyi követ járja ki, hogy a török kormány delegációt engedjen ki (még pontosabban: küldjön és kiválasszon) Stockholmba. Pallavicini őrgrof 1917. május 12-i jelentésében beszámol Talaat pasával folytatott beszélgetéséről: „kifejeztem, hogy személyes meggyőződésem szerint nagyon fontos, ha a kormányok ennek a Békegyűlésnek az alkalmát nem engednék át teljesen a szocialistáknak, és ezért ajánlatos volna, hogy a török delegátusok, akik teljesen a török kormány kezében lennének, és onnan kapnák az instrukciókat, a konferencián részt vennének” (OL. Filmtár. W 96.). Pallavicini őrgrof Talaat pasával természetesen megegyezett abban, hogy a küldöttek szigorúan az integritás alapján fognak eljárni.

Nagyjában ezen az alapon zajlott le a központi hatalmaktól kiinduló delegációk munkásságának összehangolása, előkészítése. Igaz ugyan az, hogy szociáldemokrata körökben 1917-ben már nem sok reményt fűztek a katonai sikerekhez. A rendőrség már 1916 nyarán megidézti Buchingert és Garamit, mert azok állítólag hágai útjuk alkalmával pesszimiztikusan nyilatkoztak a háború katonai perspektíváiról. E távlatokat illetőleg nyilvánvalólag eltérés volt a német és osztrák küldöttek között is, ami részben azzal magyarázható, hogy V. Adler könnyebben lemondott a német területekről, Elzászról, mint Scheidemann, részben azzal, hogy Adler már nem látott reményt a győzelemre, míg Scheidemann még 1918-ban sem ingott meg a maga szociálszocialista álmaiban. Mind-ezen eltérések ellenére viszonylag egységesen léptek fel az integritás, a status quo ante elve mellett.

Az előkészítő megbeszélések során már kitűnt, hogy a nyugati és központi küldöttek nehezen fognak megegyezni a vitás területek felosztását illetően. A nyugatiak követelése között előtérbe került a háborús bűnösség kérdése, a kártérítés elfogadása, illetőleg Elzásznak Franciaország számára való átengedése. (Lásd Hadik gróf stockholmi követ és Fürstenberg herceg követéségi tanácsos folyamatos jelentéseit 1917 májusa és szeptembere között.) A németek ezekben a kérdésekben intranzigens magatartást tanúsítottak. (Elzász kérdésében csak az autonómiáig voltak hajlandók elmenni.) Így a kompromisszum lehetőségét szinte eleve kizárták. A bulgárok és osztrákok, bár rendszerint kitartottak a főerő, a német többségi delegáció mögött, kacérkodtak a népszavazás megoldásával. A központi javaslatok végül is 1917 nyarára teljesen kikristályosodtak és egyben megmerevedtek: az osztrák delegátusok a Monarchia integritása mellett kötötték le magukat, Szerbiának Montenegróval való egyesülésével kívántak kiutat biztosítani a tengerre, és Elzásznak autonómiát adtak volna Németország keretein belül. A cseh szeparatisták a Monarchiának konföderációvá alakítását pártolták, az antant megnyerése érdekében Elzászban népszavazást javasoltak, és elismerték, hogy Németországnak kártérítést kell fizetnie Belgium részére. A magyar delegáció fő vonalaiban az osztrák véleményt támogatta. Különösen kihívó volt a német többségi szocialisták platformja, akik örendelkezést követeltek a kongresszusi Lengyelország és Finnország számára (porosz és osztrák Lengyelországról hallgattak), és autonómiát javasoltak Írország, Egyiptom, Tripolisz, India, Marokkó, Korea népeinek. Vagyis felleptek az antant hatalmak gyarmati népeinek szabadságáért (jellemző, hogy az osztrák diplomaták Tunisz, Algéria, Tripolisz küldötteivel keresték az érintkezést. OL. W. 96), de teljesen szemforgató képmutatással, anélkül,

hogy saját gyarmataikról beszéltek volna. A német imperializmusnak felelt meg az a követelésük is, amellyel a gyarmatokon „nyitott kapukat” követeltek.

A német többségeiktől a függetlenek (centristák — az USPD) élesen elhatárolták magukat. Elfogadták, hogy Elzászban népszavazást tartsanak, valamint azt is, hogy Belgiumnak Németország fizesse a kártérítést. Ez is mutatja, hogy a kompromisszumos lehetőségekhez legalábbis az kellett volna, hogy a német függetlenek képviseljék a német munkásság zömét, sőt ne csak képviseljék, hanem reális hatalom legyen a kezükben. Erről azonban szó sem volt.

Éppen ebből kifolyólag azonban a kompromisszumos lehetőségek is légvárákká változtak. Jellemzőnek tartjuk, hogy nemcsak lemondásra nem készültek fel a központi hatalmak szocialistái, hanem a bolgár „széles” szocialisták egyenesen területi igényekkel léptek fel, egész Dobrudzsára rá akarták tenni a kezüket, Macedóniában és a Morava területén új felosztást szorgalmaztak. A román küldött rögtön visszautasította a bolgár többségiek igényeit (a szűk szocialisták internacionalista talajon álltak, de ők a bolsevikokhoz hasonlóan visszautasították a stockholmi osztozkodáson való részvételt). Az angol Labour Party két küldötte jelent meg az előkészítő megbeszélések idején Stockholmban, akik körvonalazták igényeiket: Németország térítse meg Belgium és Észak-Franciaország helyreállításának költségeit, biztosítsák a Monarchia népeinek szabadságát és Lengyelország függetlenségét. (A stockholmi követség összesítő jelentése Czernin külügyminiszternek. 1917. aug. 29. OL. W. 97.) Az elképzelések és igények annyira ellentétesek voltak, hogy kompromisszumot nem lehetett elérni mindaddig, míg az egyik fél meg nem győződött arról, hogy a játszmát elvesztette. De tekintve, hogy a központiak részéről a német többségiek magatartása volt az irányadó, akik még nem ébredtek rá vesztes helyzetükre, a kompromisszumra nem sok remény nyílt. Ezt kellett volna szerintünk Maynellenek is felvetnie, annál is inkább, mivel a tárgyalások egyik központi figurája és szervezője, a holland párt vezére, Troelstra erre nem egy ízben rámutatott.

Troelstra augusztus 27-iki, a sajtónak adott nyilatkozatában kifejtette, hogy az antant részéről még csak most készülnek fel a nagyobb harcokra, eddig csak vesztek. Vagyis utal arra, hogy békehangulat nagyon is összefügg a pillanatnyi erőhelyzettel. Beszélt arról is, hogy a konferencia csak akkor ülhet össze, ha az antant küldöttei is megérkeznek. A vízummegtagadás ezt veszélyezteti, de nem teszi lehetetlenné, és már itt utal arra, hogy ha a nyugati szocialisták tényleg el akarnak jutni, akkor ezt megtehetik (OL. W. 97—8). E kijelentését október elején megismétli, megtoldva azzal, hogy a nyugati delegáció elmaradása csak saját passzivitásuk eredménye volna. Troelstra ugyan rendszerint a központiak javára közvetít, de a központiak felé sürgeti a Belgiumról való hivatalos lemondást, a belső demokratizálódást, és hangsúlyozza az osztrálybéke-álláspont feladásának szükségességét. Troelstra tanácsait (OL. W. 97) a központi szociáldemokraták nem szívelelték meg, a kompromisszum ezen a téren sem halad előre. 1917 nyarán már nyilvánvalóvá vált, hogy Branting és Troelstra közvetítő akciói eredménytelenek, a kormányssocialisták eltántoríthatatlanok kormányaik védelme mellől. Éppen ezért 1917 őszétől kezdve Stockholmnak mindinkább csak az ad reális jelentőséget, hogy a központi szocialisták itt akarják előkészíteni az orosz különbéke nyélbeütését. Erről tudnak és ehhez hozzájárulnak az illetékes kormányok is (OL. W. 97), de ennek már semmi köze az „annexió és kárpótlás nélküli béke”-hez. Ez már tisztán a központiak taktikáját, a katonai erőfölény biztosítását szolgálta. Mindebből következik, hogy, az ismertetett tanulmány szerzőjével ellentétben, véleményünk szerint a központi küldöttek túlnyomó többségének tevékenysége Stockholmmal kapcsolatban a béke szempontjából negatívum mondható, s ez majdnem azonos erővel hatott az antant sovínisztikáival — a kudarc irányába.

*

Mint már jeleztük, több cikk foglalkozik a francia politikai élet jobbratolódásával, illetőleg a jellegzetesen jobboldali ideológiai áramlatokkal.

A legnagyobb igényű e cikkekből E. Weber tanulmánya, aki esszészerű feldolgozásában félévszázad tanulságait kívánja összefoglalni. Weber kizárólag a politikai eseményekkel foglalkozik, nem riujolja meg a politikai áramlatok gazdasági hátterét. Ebből következik, hogy az olvasó számos esetben hiába keresi a jelenségek magyarázatát, az igazi okokat. Weber azt a dogmát támadja, mintha Franciaország története a nagy forradalomtól kezdve balratolódást mutatna. Hangsúlyozza, hogy nemcsak a baloldal erősödése jellemzi a III. Köztársaság történetét, sőt talán inkább a baloldal gyengesége a szembetűnő. A csalódást szerinte az kelti, hogy a XIX. század végén, a XX. század elején radikálisok, majd szocialisták kerültek politikai hatalomra. Weber viszont kiemeli,

hogy éppen ezek a pártok tolódtak jobbra, és ezért kormányrajutásuk nem bizonyít semmit. Végül lényegesnek tartja, hogy Franciaországban a sajtó és a propagandagépezet az aktív jobboldal irányítása alá került, ami természetesen visszahatott az egész politikai életre.

Weber kitér arra, hogy a századfordulós kormányok, amelyeket általában a polgári történetírás mint baloldaliakat tart számon, kifejezetten középpárti kormányok voltak. A polgári baloldaliság csak a 70-es évek monarchista kísérleteivel szemben mutatkozott meg. Miután azonban Mac Mahont megbuktatták, a politikai kérdések eltűntek, és szociális reformok kerültek előtérbe. Ezen a téren pedig a polgárság zömében egyöntetűen konzervatív, reformellenes álláspontot foglalt el. A radikálisok lekötötték magukat a magán-tulajdon elve mellett, és a XX. század elején éppen emiatt felbomlott a blokk a szocialistákkal. A radikálisok megmaradtak régi antiklerikális, szabadgondolkodó platformjuknál, de minthogy 1900 után a szociális reformok és a militarizmus került a gyakorlati politika homlokterébe, mindezekben a kérdésekben a radikálisok elvesztették baloldaliságukat. Weber véleménye szerint ugyancsak nem lehet a baloldalhoz számítani a „radikális-szocialistákat”, akik a politika viharaiiban mindig a jobboldallal haladtak együtt. A politikai élet átrétegződésének karakterét a szerző abban látja, hogy létrejön a centrum—jobboldal szövetsége (amelyben a húszad—harmincas években Poincaré és Tardieu a jobboldalt, a két renegátszocialista, Briand és Laval a centrumot képviselte). A jelszó is megváltozott. Míg a régi radikális hagyomány „a baloldalon nem ismert el ellenséget” — a húszad évektől már a jobboldalon nem láttak veszélyt. A képlet persze nem ennyire kristálytisztá. A radikális hivatalos szóhasználat jóideig megmaradt jakobinusnak, forradalminak, amikor a gyakorlati politika már rég megváltozott. Tény az, hogy 1937—38-ban már a radikális párt lett a jobboldal trójai falova a Népfront ellen. De nemcsak a radikális párt lett végeredményben a baloldali pártból jobboldali erő. A szocialista párt színezete is nagy átalakuláson ment keresztül. 1920-ban a szocialista párt balszárnya levált. Később ugyan a jobboldal is kivált a pártból, a szocialisták pedig 1936-ban kormányt alakítottak, de szigorúan Népfront-alapon, melyet nem akartak áthágni a szocializmus irányába. Végül pedig a szocialisták is hagyták, hogy a radikálisok, Daladiéval az élen, állást foglaljanak a rend mellett, a forradalom ellen. Ebben a szituációban terjedt el a francia polgárság körében az „inkább Hitler, mint a forradalom” szemlélet. E. Webernek idevágó gondolatai sokszor igen érdekesek, elgondolkoztatók, végeredményben viszont, éppen mivel e pártok szociális keresztmetszetét nem rajzolja meg, mivel a pártok politikájának kialakítását minden esetben nem teszi vizsgálat tárgyává, logikai eredményei nem elég megnyugtatók. Anélkül, hogy a jobbrtolódás tendenciáját kétségbevonnánk, felvetődik bennünk a kérdés, hogy nem voltak-e ellentendenciák. A jobboldal megerősödésének megfigyelése kétségtelenül igazolható (és ennyiben Weber sok szempontból hasonló következtetésre jut, mint a marxista megfigyelők), a néptömegek aktivitását azonban mellőzi, ami éppen Franciaországban számos sikert könyvelhetett el — a baloldal javára.

Weber tanulmányában elég részletes beszámólót olvashatunk a francia sajtó politikai megosztottságáról. Ebből kitűnik, hogy a nagy lapok túlnyomó többsége a jobboldallal szimpatizált. (Az estilapok mind, a reggeli 5 nagy lapból 4.) A hetilapok közül csak egy rokonszenvezett a Népfronttal. Weber ezúttal rávilágít a lapok irányvonala és az azt befolyásoló gazdasági érdekek, személyes és családi összeköttetések összefüggéseire.

Weber több részletmegfigyelését kell még végezetül kiemelnünk. Úgy tűnik, igaza van abban, hogy a harmincas években a pártkeretek szétzilálódtak, mert a nagy kérdésekben a különböző pártfrakciók sokszor egymás ellen szavaztak. Finom meglátásra vall az a megjegyzése, hogy 1933 után azok a politikusok lettek németellenesek és háborúspártiak, akik korábban a német közeledést és a pacifizmust hirdették. Figyelemre méltó, hogy Franciaország volt az az ország, ahol Laval meg is fogalmazta a híres formulát: „a politikusnak baloldalon, lehetőleg a leghézsőbb baloldalon kell kezdeni”, hogy utána szép lassan „meghiggadjon”.

Weber tanulmányának befejező részében foglalkozik a társadalom szociális keresztmetszetével, számadataikkal. Kiemeli, hogy a konzervatívizmus irányába hatott, hogy míg 1866—1906 között a városi lakosság aránya gyorsan emelkedett (2,5 millió fővel), addig a következő 30 évben ez lelassúdott, a városi lakosság csak 190 000 fővel szaporodott. A mezőgazdasági, falusi lakosság pedig technikai felszerelésben elmaradt az amerikai színvonal mögött, de egyben konzervatívól fogott politikailag is. Weber hangsúlyozza, hogy 1866-hoz képest 1931-ben 1000 lakosra 85—85 proletár, illetőleg tőkés jut (a kereskedők száma 1906 és 1931 között 9-ről 11,5%-ra emelkedett). Szerepet játszott a francia társadalom előregedése is (a lakosság szaporodási problémáinak visszahatásában mi [J. J.] kevésbé hiszünk). Mindezek érdekes kiegészítésül szolgálnak a konzervatív tendenciákhoz anélkül, hogy a magyarázatot szerintünk érdemben megadták volna.

Az 1961. 1-es számban jelent meg Edward R. Tannenbaum az Action Française szociális platformját elemző írása. Az Action Française volt, mint ismeretes, a reakció rohamcsoportja, amely a Dreyfus-ügy kezdetétől legkövetkezősebben harcolt 1789, a forradalom és felvilágosodás szelleme ellen. A szerző elsősorban a gondolati elemeket vizsgálja, de pontos lábjegyzeteiből a szervezeti-mozgalmi adatok is világossá válnak. (Az Action Française-t 1899-ben alapították, és a felszabadulás évében, 1944-ben oszlatták fel. Legnagyobb befolyását 1910—1926 között érte el, ezután a klérus megvonta tőle támogatását. Ez meggyengítette ugyan, de még később is ki tudott vinni az utcára szervezett royalista csoportokat. A harmincas években a Tűzkeresztesek veszik át a jobboldal vezetését.)

Tannenbaum az Action Française platformjának vizsgálatát teljes egészében Maurras írásainak elemzésére szűkíti. Világos és közérthető stílusban mutat rá Maurras gondolatvilágának legényesebb jegyeire. Megállapítja, hogy Maurras kulturális nacionalizmusa volt az elsődleges, ami csak később szélesedett ki politikai platformmá. Maurras elméletének talpköve az antidemokratizmus. A minőség hanyatlását látja a demokrácia érvényesülésében, ami szerinte az anarchia elhatalmasodását is jelentené. Ezt megakadályozandó, fordul a monarchikus államrendhez, amely a család, a regionális autonóm szervek és az egyház segítségével gátat emelne a „romboló erőknél”. Illuzórikus ábrándvilágban él a középkori állapotokat illetően, amit szerinte négy ártalmas erő bomlasztott fel: a zsidók, protestánsok, szabadkőművesek és az idegen betelepülők. Ezek a romlás okozói, akikkel szemben a paraszti konzervativizmushoz kíván fellebbezni — részben a városok elnépesedése ellen. Maurrast Tannenbaum elhatárolja a modern fasiszta ideológusoktól, mint ahogy annak idején sem mosódott össze sem Boulangerrel, sem Deroulédel. Maurras ugyanis monarchista volt, és ha el is fogadta a rend helyreállítása érdekében az erőszak szükségességét, azt nem keverte össze az egyéni diktatúrával és a fasiszta tömegek szerepeltetésével, mivel ez is sértette volna a rendről alkotott elképzeléseit. Maurras a király mellett a vezetést a XVIII. századbeli francia vezetőrétegekből (a noblesse de l'épée, a noblesse de la robe), vagyis a hivatali bürokrata és katonatiszti rétegből alakította volna ki, de ezeket az 1900-as évek viszonyai között az értelmiségiekkel (noblesse de plume) is kiegészítette. A proletariátust illetően Maurras egyfelől az osztály-együtműködést hirdette, szociális reformokat követelt (jellemző, hogy ezen a téren Bismarck „szociális olajsepp” politikáját tartotta követendőnek), másfelől az agrárlakosság felduzzasztásával kívánta orvosolni a városi bajokat. — Idáig a tanulmány. Történetileg mi csak azt a kérdést vethetnénk fel: elégséges-e az Action Françaiseit Maurrasra korlátozni, és eltekinteni a szervezet politikai ténykedésétől, a benne részt vevőktől, az egész mozgalom hatásától?

Mint már jeleztük, a cikkeknek egy másik köre a spanyol szocialista munkásmozgalom kezdeteivel foglalkozik. A folyóirat Casimir Marti két tanulmányát közli: az első a szocializmus és a munkásmozgalom viszonyát vizsgálja II. Izabella bukása idején, a másik az I. Internacionálé barcelonai szervezeteinek problémáit 1860—70 között. Tekintve, hogy a korszak történetére, a szocializmus spanyolországi úttörésére magyarnyelvű irodalom úgyszólván nincs, a viszonylag körülhatárolt korszak eseményeit és értékelését érdemesnek tartjuk az ismertetésre. II. Izabella abszolutizmusával két erő fordult szembe. A progresszív párté, amely a dinasztia megbuktatását tűzte ki célul, és a demokratáké, akik a monarchia rendszerét egészében meg akarták szüntetni (az izabellai diktatúra alatt a két párt, eltérő elvei ellenére is, megtalálta az együttműködés módját). A demokráta párton belül is több irányzat lépett fel. 1860-ban már vitára került sor a szocializmus értékelését illetően. A viták 1864-ben kiújultak, amikor Pi y Margall, a La Discusión szerkesztője lett, és vezércikket közölt a tulajdonról, amelyben a szocialista elképzelések már markánsan jelentkeztek. Pi y Margall 1854-ben megjelent könyvében hangoztatta, hogy a forradalomnak nem szabad a politikai reformok felszínén fennakadnia, hanem szociális reformokat is nyélbe kell ütnie, amelyek a nép életének egészét érintik. 1864-es cikkében ehhez hozzátette, hogy a győztes forradalomnak a legyőzöttek bázisát, gazdaságukat kell kisajátítania. A középosztály (amelyen a burzsoáziát értette) az eddigi társadalmi átalakulást a maga hasznára aknázza ki, a demokráta forradalomnak az a célja, hogy a forradalom haszonélvezői közé bevonja a fizetéstől élők osztályát is — írja Pi y Margall. Együttal pontosan körvonalazza 1864 áprilisi cikkeiben az egyén és a kis közösségek autonóm tevékenységének határait, ami láthatólag már e korszak szocialistáinak vitatémáját képezte, és ahol már felsajálnak a későbbi anarchista, anarcho-szindikalista tanok. Mindenesetre Pi y Margall élesen elhatárolja magát a polgári liberális állásponttól, amely megtagadta az államtól a gazdasági életbe való beavatkozás jogát. Pi y Margall a földreform szükségességét is elismeri, sőt a földtulajdont a közösség rendelkezése alá vonná, bár egyéni művelésre engedné át utána.

Pi y Margall írásai ellen a demokrata párt egyik legbefolyásosabb vezetője, E. Castelar lépett fel. A „teljes szabadságot” védelmezte, és ennek nevében tiltakozott az állami beavatkozás igénye ellen. Természetjogokra hivatkozott, amelyeket szerinte a szocializmus tételei megsértettek.

C. Marti cikkének (amely rendkívül bő jegyzetapparátussal, részletes eredeti spanyol bizonyító idézetanyaggal van ellátva) második felében a szervezeti kérdésekre tér át. Óv attól, hogy a szervezetek erejét túlbecsüljék. Megállapítja, hogy 1864 után bizonyos türelmi korszak következett be, amikor munkásszervezetek alakulhattak, ha nem is legálisan. 1866 után, Prim tábornok felkelési kísérletei után a türelmi korszak végetért. Az 1860-as évek derekán a szocializmus eszméje a demokrata vezetők közül Pi y Margallon kívül másokat is magával ragadott. Egyúttal azonban egy újfajta irányzat erősödött meg a demokraták között, amelynek A. Gusart, az El Obrero szerkesztője vált legrepresentatívabb hangadójává. Gusart szembe fordult Castellar liberalizmusával, de Pi y Margall osztályharcos vonalát sem tette magáévá. Ehelyett a szövetkezetek alakítását, a mutuellizmust szorgalmazta. A szövetkezetekben a munka—tölke egyaránt részt venne, a jövedelmet egyenlően osztanák fel. (Sajnos a szerző nem utal az eszmei forrásokra, de mi nagyonis kiérezzük Saint Simon és a francia utópisták hangját.) J. R. Gales hasonló szövetkezeti eszmei hurokat pendített meg, a La Asociación c. lapban, de ő Gusarttal ellentétben az állami beavatkozást elmarasztalta. C. Marti a szellemi irányzatok bemutatása után megjegyzi, hogy e nézetek elterjedését, befolyását adatok híján nem lehet tudományosan felmérni. Lábjegyzetben közöl néhány korabeli számítást, amelyek alapján a szervezett munkásokat az összmunkásság 10%-ára becsüli.

C. Marti másik cikkében az I. Internacionálé barcelonai befolyását mutatja be. Már 1868 előtt, mint láthattuk, elterjedtek a szocialista gondolatok. A munkásság zöme ekkor politikailag köztársasági, szociális vonatkozásban szövetkezetpárti volt. Égylőre a politika dominált, még az 1868 decemberi munkáskongresszuson is, amelyen 61 munkásszervezet képviseltette magát. C. Marti ezután részletesen foglalkozik azzal, hogy teremtette meg Bakunin kapcsolatát a spanyol mozgalommal, kik voltak a küldöttei, és mint léptek fel a köztársasági jelszavak rovására a szocialista forradalom megvívásának előtérbe helyezéséért. 1869-re, mikor Barcelonában megalakul az I. Internacionálé szekciója, ez decemberi nyilatkozatában már nemcsak szocialista meggyőződését juttatja kifejezésre, hanem ebbe már politikaellenes, anarchista hangok is elegyednek. A mozgalom azonban még ezután is támogatja a federális köztársaság követelését „a monarchia tyrannizmusa” ellen. A munkásszervezetek központi federációja csak az 1869-es baseli kongresszus után csatlakozik a bakunini irányzathoz. A szerző itt rávilágít, hogy a bakuninisták két centrális gondolata, az örökösödés eltörlése és az ellenállási kassza megnyitása mint hatolt be a spanyol mozgalomba. Foglalkozik a szövetkezetek szerepéről kialakított állásfoglalásokkal, majd megállapítja, hogy a bakunini szemlélet még ekkor sem lett teljesen hegemon ura a spanyol mozgalomnak. Az 1870-es kongresszuson ugyanis a küldöttek csak a szervezetek számára szavazták meg a politikától való elhatárolódást, az egyéni tagok részt vehettek politikai akciókban. (A szerző itt megjegyzi, hogy a politikai absztinenciát Barcelona küldöttei szavazták meg, a többi katalán város és falu küldöttei nem.)

Az I. Internacionáléval foglalkozik J. Braunthal írása is (1960. 2. sz.). Braunthal tanulmányában arra vállalkozott, hogy az I. Internacionálé szervezeti erejére vonatkozóan nagyobb világosságot teremtsen. Utal az 1870-es évekből szárnyrakelt legendákra, miszerint az Internacionálénak több száz ezer tagja lett volna. A francia bíróság 1870-ben 800 000 emberről beszélt, egy hónappal később a bécsi bíróság még ezt a számot is kevesellte, és egy millió tagról tudott. A legenda rekordját Braunthal szerint a londoni Times érte el 2,5 milliós becsülésével. Ezek az ellenséges számítások, de Braunthal szerint voltak jóakarató legendák is. Ezek közé sorolja R. Applgarth jelentését a Főtanácsnak, aki 95 000 angol tagról, C. de Paepe 64 000 belga és Cameron 800 000 amerikai tagról adott nyilatkozatát.

A legendák felsorolása után Braunthal a tényleges helyzetet ismerteti. Hangsúlyozza, hogy az Internacionálé milyen kevés pénzzel rendelkezett. A szervezeti keretek is bizonytalanok, az egyes nagy csatlakozott szakszervezetek egy meghatározott összeget fizettek be, ami nem volt a tagsághoz képest jelentős. Az egyesült asztalos szakszervezet pl. 9000 tag után 2 fontot, a kőművesek 4000 tag után 1 fontot fizettek. A szakszervezetek összes befizetéséről nincs kimutatás, de az egyéni tagsági befizésekről az első hat évre vonatkozólag van. Ezek szerint (Braunthal pontos adatokat közöl) — a keretszámok 1865—1870 között 9 és 23 font között ingadoztak. Így érthetővé válik, hogy a jegyzőkönyvekbe olyan tételeket is felvettek, mint a levélbélyeg költségére szóló felhatalmazások.

Braunthal hangsúlyozza, hogy a taglétszámot még nehezebb meghatározni, mivel erre pontos statisztikák nem állnak rendelkezésre. Az egyéni tagság mindenesetre kicsi

volt. Angliában ezt 1870-ig 294-re teszi, és a francia, svájci tagsággal együtt sem hiszi, hogy meghaladta az ezer főt. A német egyéni tagok száma csekély volt. Bebel csak 1867-ben lett tag. A Der Vorbote azt javasolta, hogy már 3 tag esetén alakítsanak helyi szervezeteket — ami pedig e helyi szervezeteket illeti, utal arra, hogy a berlini csoportnak 1866 januárjában csak 6 tagja, a kölninek 17 és a stuttgartinak 9 tagja volt. Braunthal a német tagságra vonatkozólag Mehring becslését idézi, amely szerint Németországban az Internacionálénak sohasem több, mint ezer egyéni tagja. Ehhez képest igen jelentős az olasz munkások csatlakozása. 1869-ben egyedül Nápolyból 600-an csatlakoztak. Hivatalosan 10 000 tagról beszéltek a korabeliek, mások viszont ezt a létszámot 2000-re szállították le. B. Malon, aki a Kommün bukása után Olaszországba menekült, a szervezetek tucatjairól beszélt. — Braunthal az ismertetések után itt tartózkodik határozott becslés megtételétől. Ugyancsak erős szervezeteket mutattak fel a spanyolok, akik csak 1868 után tették meg az első határozott lépéseket a szocialista mozgalom megteremtésére. 1869-es jelentésükben mégis már 195 szekciót tudtak felmutatni mintegy 20 000-es tagsággal (ezek közül 38 szekció 7000 taggal Barcelonában működött). Az amerikai tagságot a források alapján 5000 főre lehet becsülni 1871-ben, de már a következő évben nagy visszaesés következik be. Mindezek a számok nagyon tanulságosak az Internacionálé történetéhez, tekintve, hogy így jobban megérthetjük, miért jelentettek a latin országok, különösen a bakunista olasz—spanyol szervezetek reális veszélyt a marxizmus érvényesülésével szemben.

Braunthal tanulmányának további részében azt elemzi, hogy az egyes szakszervezetek mikor, milyen létszámban, hogyan és miért csatlakoztak az Internacionáléhoz (anélkül, hogy itt is a teljességre igényt tartana). A hangsúlyt az angol szakszervezetekre, a genfi sztrájkra, majd a belga bányászok támogatására helyezi, amelyek az Internacionálé életében valóban nagy szerepet játszottak. Az ilyen sztrájkmozgalmak alkalmával az Internacionálé tagsága természetesen megsokszorozódott. Az Internacionálé szervezeti ereje ténylegesen azonban csak akkor növekedett lényegesen, mikor 1869-ben Eisenachban megalakult a Német Szociáldemokrata Párt. Az osztrákok hivatalosan nem csatlakozhattak, mivel ezt bírói úton megtiltották, a munkásszervezetek azonban így is tüntető rokonszenvéket éreztettek. A kormánykörökben — mint a szerző idézi — úgy látták, hogy 20 000 osztrák aktivistája van az Internacionálénak, akiknek befolyása további 150 000 emberre terjed ki. Braunthal végső összegezésében megállapítja, hogy az Internacionálé ereje nem taglétszámában rejlett, hanem abban, amit az egykori Times is meglátott: „kis testben nagy gondolat” volt.

A tanulmányok zöme az angol munkásmozgalom 1860—80-as évekbeli fejlődésével foglalkozik. A három e témakörbe vágó cikk jellegzetes módon egyaránt a munkásmozgalom radikális, nem szocialista befolyásoltságát, gyökereit vizsgálja. M. S. Wilkins az első szocialista szervezet, a Social Democratic Federation nem szocialista előtörténetét vizsgálja fel (1959. 2. sz.). Wilkins részletes alaposággal követi nyomon a Democratic Federation alakulásának eseményeit az 1880-as évek legelején, bemutatja a születés bábáit, és a szereplő személyek különféle platformjait. Nagyobb gondot fordít közülük H. M. Hyndman egyéniségének megmintázására, minthogy ő lett a szocialista mozgalom későbbi elindítója. A radikális platform a gyarmatoknak (Írország, Transvaal stb.) szolgáltatandó igazság mellett választójogi reformot és a földek államosítását követelte. Egyesek az írek függetlenségének megadását is szorgalmazták. Nem volt egyetértés abban, hogy taktikailag általában szorgalmazzák-e a választójog kiszélesítését, vagy lépjenek fel külön követelésekkel a nők érdekében. Egyhangúlag megszavazták a lordok házának eltörlését, de már ellenvélemény nyilvánult meg a köztársasági platformmal szemben. Wilkins hangsúlyozza, hogy az ellenvélemény lehangosabb képviselője H. M. Hyndman volt. Végül is a kialakított platform progresszív követeléseket tartalmazott: választójog, egyenlő választójogi körzetek, a lordok háza megszüntetése, a föld államosítása és ír törvényhozói függetlenség.

Wilkins megjegyzi, hogy az értekezlet résztvevői között Hyndman szétesztotta akkor megjelent könyvét, az England for All-t. A könyv a platform főbb szempontjait magáénak vallotta, de néhány követelés mégis hiányzott belőle. Így a föld államosítása (Hyndman földreformot követelt), a Lordok Háza megszüntetése (Hyndman itt megelégedett a felsőház reformjával, az örökletesség eltörlésével), valamint az ír törvényhozói függetlenség tétele. Más kérdésekben viszont Hyndman messzebb ment mint a többiek. Ő vetette fel a vasutak, üzemek, bányák állami ellenőrzésének szükségességét, amely előre mutatott későbbi szocialista fejlődésére. A szerző véleménye szerint semmi jele annak, hogy Hyndman e tételeket igyekezett volna a közös megbeszélésen is elfogadtatni. Mikor a Demokrata Federáció 1881 júniusában végül is megalakult, akkor ez semmiben sem lépte túl a radikális jelszavak mezsgyéjét. (M. S. Wilkins egyedül a földállamosítás

felvetésében lát ilyen túllépést. A marxista politikai gazdaságtan viszont még ezt a túllépést is elvitatja.)

A szerző tanulmányának befejező részében azt elemzi, miként lett Hyndman a Federáció vezetője, egyéni fejlődésében miként haladta meg a korábban jelentkező korlátait, az 1880-as években mint tette magáévá az ír Home Rule elvét, ismeri meg Marx munkáit, amelyekből minden ellenérzése mellett is sokat merít. Hyndman az 1880-as évek elejétől mind radikálisabb nézeteket hangoztat, és neki köszönhető, hogy a Demokrata Federáció kétéves tevékenysége után a szocialista elvek mellett kötötte le magát.

Az egyik legkitűnőbbben megírt, széleskörű kutatómunkára támaszkodó tanulmányt Royden Harrison tollából olvashatjuk a folyóirat 1959. 1. 2. számában. Harrison E. S. Beesly és Marx kapcsolatát mutatja be az olvasónak. Beesly az angol pozitívizmus egyik foje, egyetemi tanár, aki az 1850—60-as évek munkásmozgalmának tisztelt és elismert külső tanácsadója. Marxnak néhányszor harcostársa, sőt lehet mondaní, hogy baráti szálak szövődtek kettejük köré. A téma történetileg is, jelentőségében is érdekes, tanulságos, a cikk pedig a lehetőségeket messzemenően kihasználta.

R. Harrison először Beesly családi körülményeit ismerteti, azt az etikai morális nevelést, amit a szülői házból utaravalóul kapott. Később Compe hatása alá került. 1859-ben nevezik ki a londoni egyetem történelem tanszékére. Ugyancsak Londonba kerültek Beesly pozitívista társai. Ugyanebben az időben éles osztályküzdelmekre került sor. A munkások a 9 órás munkanap bevezetését követelték, a tőkés kizárással válszoltak. A sztrájküzdelmekre a pozitivisták felfigyeltek, és azonosították magukat a munkásokkal.

Beesly a munkáskérdést morális-szociális elvi alapról közelítette meg. Az osztályharcot és versenyt nem tartotta üdvösnek, de mégis a szociális bajokat tekintette elsődlegesnek, nem pedig a politikai felszín viharait. A „legnépesebb és legszamosabb” osztály sorsának enyhítését szívén viselte. A gazdaságnak az egész társadalom felemelkedését kell szerinte szorgálnia, és a proletariátusnál a szociális gondolkodásra nagyobb morális erőt látott megnyilvánulni. A munkásoknak joguk van a művelődésre, és megfelelő életszínvonalra. Ebben az ideális társadalomban a politikai hatalom kisebb egységekre lenne decentralizálva, amelyekben a vezetést a morálisan átnevelt tőkésék gyakorolnák közvetlenül, szemben a Beesly korabeli állapotokkal, ahol a parlament közbeiktatásával az „immorális” tőkésék közvetve élnek a befolyásuk adta lehetőségekkel.

A szerző ezután rámutat, hogy Beesly az 1850-es évek végétől szoros kapcsolatokat tartott fenn az angol trade-uniónok vezetőivel, és ekkortájt a Bee-Hive-val is, amely ekkor még a trade-uniónok vonalát követte. A különböző országokban élő pozitivisták levélkapcsolatban álltak egymással, és részben e személyi kapcsolataikkal, részben elvileg is a nemzetközi együttes fellépés szorgalmazóiként léptek fel. Beesly tevékenysége más szempontból is üdvösen hatott a trade-uniónokra. Ő volt az, aki a gazdasági szervező munkájuk mellett, mint tanácsadó állandóan megkövetelte tőlük a politikai feladatok elvégzését is.

A politikai fellépés ideje az amerikai polgárháború éveivel érkezett el. Harrison megemlíti, hogy az amerikai követség részéről is Beesly-t keresték fel a célból, hogy az angol munkásközvéleményt mozgósítsák az intervenció ellen. E feladatot Beesly magára vállalta. Beesly ekkor nemcsak a szervezést látta el. A nagygyűlésen szóvátette, hogy az angol felsőbb körökben pusztán azért rokonszenveznek az amerikai rabszolgatartókkal, mivel azok is „gentleman”-ek. Ezzel Beesly az osztályszempontokat a külpolitikában is érvényesíteni igyekezett. Ezt követte az olasz egységmozgalom és a lengyel 1863-as felkelés, amelyek során ismét Beesly volt az, aki a nemzetközi szolidaritás gondolatát ébresztette. A lengyel felkelés formálisan is közelebb hozta az angol és francia munkásmozgalmat, és az első ilyen közös összejövetelen az angol munkásság üdvözlését, amelyet G. Odger tolmácsolt, Beesly fordította le franciára.

Harrison hangsúlyozza, hogy a pozitivistáknak igen nagy szerepük volt az Internacionálé létrehozásában. Beesly foglalta el a nyitó ülésen az elnöki méltóságot, a főtanácsai tagságot azonban elhárította, mint ahogy későbbben is kitért hasonló felelősségvállalás elől, mindig csak az eszmei befolyásolást tartván feladatának. Harrison Beesly helyének körülhatárolása után Beesly és Marx személyes kapcsolatainak vázolására tér át. Mindjárt előljáróban idézi Beeslyt, aki mindig nagyra tartotta Marx szellemi termékeit, és büszke volt közös baráti kapcsolataikra. A szerző itt megállapítja, hogy e barátság nagyrészt abból a közös forrásból táplálkozott, hogy mind Beesly, mind Marx a szociális viszonyokat fogadták el determinálóknak, és mindketten, ha különböző kiindulási alapról is, de elvetették azt az irányzatot, amely a munkásságot a polgári vezetésnek kívánta alávetni.

Marx és Beesly közeledését előmozdította, hogy Marxnak nemzetközi polémiái során nagyobb sajtópublicitásra volt szüksége, amitől az angol sajtótöke ismételen megfosztotta. Beesly pozitívista kapcsolatai révén Marxnak segítségére sietett. Másfelől Beesly, ugyancsak az 1860-as évek második felében gyűléseken beszédeket tartott, ahol a polgári radikálisokkal való blokkpolitika felszámolását követelte, és helyette markáns munkásköveteléseket (szakszervezeti, sztrájkjogok, munkavédelmi törvények stb.) támasztott. Ezekben a gyűléseken Beesly olyan jelszót hirdetett meg, hogy a választásokon a munkásoknak olyan jelöltekre szabad csak szavazataikat adniuk, akik a szociális programpontokat magukévá teszik. Beesly ezzel végeredményben a független munkáspolitikának vált befolyásos szorgalmazójává. Harrison itt megjegyzi, hogy K. Hardie programja húsz évvel később sem haladja meg azt a szintet, amit Beesly korábban felállított.

A szerző megállapítja, hogy Beesly és Marx személyes barátsága nagymértékben a gyarmatosítással, illetőleg az ír kérdéssel szemben elfoglalt hasonló álláspontjuk révén mélyült el. A pozitivisták mindvégig kiálltak Írország függetlensége mellett, és részben ez volt az oka, hogy Beesly az 1880-as évek elején a Hyndman-féle Demokrata Federációval értett szót, ami egyúttal azt eredményezte, hogy a liberálisok nyomdokain haladó lib-lab szakszervezeti vezetőkkel megszakadt úgyszólván minden összeköttetése. Marx iránt érzett megbecsülését még fokozta, hogy a szakszervezeti incidensek idején, a polgári sajtó megbélyegzését vállalva, Beesly a munkások védelmére kelt.

Beesly történetírói, kutató tevékenységére Harrison csak röviden tér ki. Néhány munkája között említi meg Catilináról írt tanulmányát, amely Marx figyelmét is felkeltette. Beesly ebben igyekszik Catilinát rehabilitálni az olyan rágalmak alól, amelyeket a Cicero-féle „író emberek” (literary men) szórtak rá. Marxnak a tanulmány tetszett, bár több helyen bírálatokkal élt vele szemben. Az angol pozitivisták viszont ezekben a késő hatvanas években Marx politikai gazdaságtani munkái iránt mutattak érdeklődést.

A tudományos és méginkább politikai fegyverbarátságot ezekben az években a franciaországi események, illetve ezeknek különböző megítélése zavarta meg. A pozitivisták ugyanis rokonszenveztek III. Napoleon uralmával, ami kiváltotta nemcsak Marx, hanem a munkásszervezetek öntudatosabb rétegeinek rosszsallását is. Mindez a pozitivistáknak ismert francia orientációjával, francia szeretetével függött össze. A pozitivistákat megzavarta az is, hogy III. Napoleon szociális reformokat hozott, illetőleg ígért, míg a politikai ellenzék elhatárolta magát ezektől a törekvésektől. Marx viszont Napoleon bukását elkerülhetetlen előfeltételnek látta mindenfajta haladáshoz, ennek megfelelően az egységfrontot is elfogadta, sürgette Napoleon ellen.

A hatvanas évek végén a politikai érdeklődés méginkább Franciaországra irányult, olyannyira, hogy a pozitivistákat foglalkoztató kérdéseket, mint az ír, a szegénység, a szakszervezeti törvényeket is második vonalba szorította vissza. Beesly világosan látja, hogy a politikai ellenzék sikereinek esetén az újabb szakadás valószínűleg a munkásság és burzsoázia között fog végbemenni (ezt tanúsítják Franciaországról írott 1869-es cikkei). Az említett második vonalban Marx és Beesly között a baráti szálak továbbra is szorosabbra fonódtak. A barátság azonban csak 1870-ben mélyült el igazán, mikor a szeptemberi francia katonai katasztrófa után közösen mozgósították az angol közvéleményt a francia köztársaság védelmére, sürgették, hogy az angol kormány mérséklőleg hasson a porosz katonai-kormánykörökre. A pozitivisták szeptemberi kiáltványukban kijelentik, hogy Franciaországnak köszönhetik „a legnagyobb haladást a múltban, és innen remélik a legnagyobb haladást a jövőben” (greatest progress). Harrison ezzel a perriódussal igen behatóan foglalkozik. Idézi Beesly dícsérő véleményét az Internacionálé Marx által fogalmazott kiáltványairól: „csodálatos az okfejtésük és kitünő a szellemük”. Beesly ekkor jelenti ki, hogy meg van győződve az Internacionálé hasznosságáról, és csak azt sajnálja, hogy a múltban nem elég aktívan támogatta, mivel, mint megállapítja, a militarizmus terjedését csak a munkásság szociális gondolkodásának fejlesztésével lehet visszaszorítani. Megjegyzi, hogy bár Marx és az ő gazdasági elképzelései nem azonosak, abban megegyeznek, hogy a jelenlegi és elítélendő társadalmi viszonyok mindaddig fennmaradnak, míg a munkásosztály nem ébred erejének tudatára.

Azonos véleményen voltak 1870—71 telének sorsdöntő kérdéseiben is. Marxhoz hasonlóan ő is bizalmatlan volt az Ideiglenes Kormányval szemben, a munkások szempontjából pedig nem látott annak létrejöttében haladást. Az általános európai helyzetre való tekintettel azonban elhamarkodottnak ítélt volna minden szocialisztikus megmozdulást. Mint ismeretes, ez a vélemény, ha sokszor más megfontolás alapján is, de fő vonásaiban fedte Marx-Engels felfogását. Marx-Engels fel is használták a pozitivisták összeköttetéseit, hogy a valóságnak megfelelő ismertetéseket adjanak az Internacionálé tevékenységéről és a francia eseményekről. Az 1871-es év első heteiben az angol munkás-

mozgalomban a francia agitáció már olyan méreteket öltött, hogy sokan egyenesen háborús lépéseket követeltek a Francia Köztársaság védelmében. Az agitáció annyira egyszempontú volt, hogy azzal Engels nem értett egyet, az angol háborús intervenció helyett békeakciót követelt. Engels 1871 januárjában gyakorol bírálatot az Internacionálé Főtanácsában Beesly és a pozitivisták felett. Ebben megállapítja, hogy minden érdemük mellett a pozitivisták csak a munkásság életkörülményeinek megjavítására törekcsenek, másfelől „ahhoz a politikai szektához tartoznak, amely szerint Franciaországnak kellene a világot uralnia”. Engelsnek erről a kitételéről, amelyet Harrison a Főtanács jegyzőkönyvéből idézett, a szerző megállapítja, hogy „karikatúra” benyomását teszi. Ebben talán van némi igazság, de az engelsi érvelési mód mögött az a tartalmi mag állott, hogy nem szabad a munkásmozgalom horizontját szigorúan Franciaországra szűkíteni. Harrison ugyanitt igazolja Engels másik vádját Beeslyék ellen, nevezetesen azt, hogy a németellenes, francia-barát katonai akció sürgetésével megosztották az angol munkástömegeket, mivel ezek a tömegek ilyen akcióra nem voltak készek. A szervezett munkásság egyöntetűen kiállt a Francia Köztársaság védelmében, a haladéktalan elismerés, az angol diplomáciai lépések megtétele mellett, ezt a határt azonban a munkásság zöme nem akarta túllépni.

Marx és Beesly barátsága a Kommün idején új fázisba lépett. Ez volt az angol szakszervezeti incidensek után a második eset, hogy Beesly az angol polgári közvéleménnyel, a sajtó dühös kirohanásaival került szembe. A pozitivisták megértették és méltatták, hogy a párizsi munkások akciója a munkások osztályharca volt a tőkésék ellen, hogy ez az az erő, amely a franciákat hozzá fogja juttatni a már régóta szükséges szociális reformokhoz. Ez a kiállítás annál értékesebb volt, mivel az angol munkásság zöme, mindenekelőtt a szakszervezeti vezetőség, a Kommünt vagy nem értette meg, vagy elmarasztalta, elhibáztottnak tartotta.

Igen érdekes az a levélváltás, amelyet Harrison 1871 nyaráról idéz fel. Marx Beeslyről alkotott felfogása abban kulminál, hogy a pozitivismust mint tudományos és politikai irányzatot elutasítja, de Beeslyvel személy szerint kivételt tesz, mint aki csak rossz irányzatba keveredett. Beesly válaszlévelében tisztáznı igyekszik az öket összekötő és elválasztó szálakat. Megállapítja, hogy mindketten szembefordulnak a polgári individualizmussal, egyetértenek, hogy a munkásság sokat szenved a polgárság antiszociális uralmától, végül abban, hogy a szociális kérdések fontosabbak a politikaiaknál. Igaz, szerintük a magántulajdon rendszerét nem kellene felszámolni. De amíg ez a kérdés ténylegesen a történelem napirendjére kerül, addig még bő lehetőség nyílik a közös együttműködésre.

A pozitivisták érdekes vonására hívja fel Harrison az olvasók figyelmét, amikor arra utal, hogy a volt utilitáriusokhoz és a leendő fábianusokhoz hasonlóan a pozitivisták is egyszerre találtak követőkre a rendszer híveivel és szolgálóival, valamint ennek ellenségeivel. Ez vonatkozik mind kül-, mind belpolitikai törekvéseikre. Röviden tér ki, de igen szemléletes anyagot közöl a szerző Beesly és a trade unionok viszonyának megromlására, amely a Párizsi Kommün bukása után kikristályosodik, mikor Beesly a vezetőket a tömegek kiárúsításával vádolja meg.

A Kommünt követő ellenforradalmi terror Marxt és Beeslyt még jóideig közel tartotta egymáshoz. (Közös intervenciók egyes kommunardok érdekében, gazdasági segélynyújtás megszerzése stb.) A hetvenes évek második felében a kapcsolat lazábbá válik. Néhány külpolitikai probléma azonban még továbbra is összetartotta ezt az akciószövetséget. Harrison ezek között említi Gladstone balkáni politikájának elutasítását, illetőleg az ír függetlenség napirenden tartását. (Marx és Beesly hasonló magatartásánál Harrison megjegyzi, hogy szempontjaik eltérőek voltak — a második kérdésben ugyan Beesly azért követelte a reformot, mert ezt az angol birodalom fennmaradása elengedhetetlen feltételének tartotta. Marx viszont abból az elvből indult ki, hogy „nem lehet az a nép szabad, amely másokat elnyom”).

Harrison hangsúlyozza, hogy az összetartó erő nemcsak a másodrendű kérdésnek révén jelentkezett. A szerző úgy gondolja, hogy mivel mindkét irányzat a fennálló társadalom kritikájából indult ki, és mint hogy sok vonatkozásban a bírálókat hasonló elemeket tett szóvá, sőt követelt meg, a szövetség így magától értetődő volt. A pozitívizmus értékes szövetségéről Marx korántsem volt ennyire meggyőződve. Harrison arra vonatkozóan idézi véleményüket, miszerint a pozitívizmus a tőkés viszonyok megreformálásával elégedett volna meg, hogy „babonásan hitt” a társadalmi tudományok gyógyító voltában, vagyis végeredményben egy túlságosan kései utópikus szocializmus jelentkezését látták benne. — Harrison Marx kedvezőtlen ítétele ellenére az adott történeti korszakban fenntartja véleményét a szövetség indokoltságáról és cikkének végén ismét összefoglalja azokat az azonos tartalmi jegyeket, amelyek ezt az értékelést alátámasztják, majd néhány sorban utal Beesly későbbi szereplésére; az 1890-es évek elején a szociáldemokratákat, az 1900-as években a Labour Partyt támogatja, kapcsolatba került, illetve bizonyos fokig tanítója

volt Hyndmannak, B. Baxnek, a fábíanusok több kiemelkedő tagjának, vagyis élete elválaszthatatlan a szocialista gondolat angliai elterjedésétől. Ez utóbbi vonatkozásra a szerző e tanulmányában nem tér ki, reméljük széleskörű gyűjtése alapján Beesly tevékenységének ezt az oldalát is meg fogja világítani.

A folyóirat R. Harrison tollából egy másik tanulmányt is közöl. Ebben a szerző igen bőséges eredeti forrásanyag alapján az 1868-as parlamenti választás munkásszolgalmi vonatkozásait dolgozza fel. Ismeretes, hogy ez volt az a választás, amelybe az I. Internacionálé és az angol munkásvezetők is aktívan befolytak. A választási küzdelem részletes lefolyása és a munkások szempontjából való értékelése azonban a magyarnyelvű irodalomban már sokkal kevésbé ismeretes. Harrison igen aprólékosan elemzi, mint jött létre a választási szövetség az angol munkásvezetők és a liberális párt között. Az 1868-as választásokon újabb rétegek jutottak első ízben szavazati joghoz, ami a választások kimenetelére a nagy pártok számára bizonytalanná tette. A liberális pártgépezetben egyesek, elsősorban a Gladstone-csoport (szemben a párt whig, még inkább a felső köröket képviselő, a munkásokat fokozott ellenérzéssel fogadó szárnyával), illetőleg néhány liberális nagytőkés a munkásvezetők ajánlközését elfogadta és őket anyagiakkal ellátva megbízta egyfelől a különböző választási körzetek hangulatának felmérésével, másfelől az új szavazók megnyerésével. Az első feladatukat kiválóan oldották meg, a másik vonatkozásban munkájuk kevesebb sikerrel járt. Mindezt még helyi vonatkozásban is megismerhetjük, sőt a szerző arra is gondot fordít, hogy Howell-Cremer és a többi küldött mint rendezte el az egyes körzetekben, hogy a leginkább posszibilis küldöttet léptesse fel, miként simították el a személyes ellentéteket, sőt nem egy ízben a munkások szociális követeléseit is miként tompították le, csakhogy a liberális jelöltek könnyebben, biztosabban révbe érhessenek. A részletes dokumentálás, elemzés után a szerző Engels sorait idézi, aki a választások után megállapította, hogy az angol munkásság vezetőit a liberálisok megvásárolták. Engels a munkásság vezetőinek taktikáját teljesen elhibáztottnak tartotta, mivel az 1867-es választójogi törvény lehetővé tette volna, hogy független munkáspolitikával lépjenek fel, és ne pusztán a liberálisok radikális szárnyát támogassák. Mint ismeretes, Beeslynek is hasonló volt az álláspontja, ő is határozottabb munkásplatformot kért számon.

Harrison megállapítja, hogy a választások forrásanyaga, amit, mint mondja, mindeddig senki sem elemzett módszeresen, meggyőz arról, hogy Engelsnek és Marxnak igaza volt, amikor Howell-Cremer és a többiek anyagi-politikai teljes elkötelezettségét hibásnak ítélte. Harrison nem áll meg a számlák és költségek bemutatásánál (sőt annál sem, hogy Howell magánleveleiből idézi legbelsőbb vágyainak oly jellemző kitételeit, amelyekből a polgári jólétre való törekvés és a karrierizmus ismérvei tűnnek elő). Harrison véleménye szerint az 1850—60-as évek munkásvezetőit nem szabad a korábbi chartista és a későbbi szocialista vezetők morális kategóriáival mérni. Howell-Cremer és társai ugyanis — mint hangsúlyozza — nem tagadták meg elveiket, mivel empirista alapokon álltak, gyakorlati részengedelmények kivívására törekedtek. Hittek Gladstone liberalizmusában, és ettől várták ezeket a reformokat. Ezután teszi fel a szerző a történetileg nagyonis indokolt kérdést: vajon más út nem volt-e, szükséges volt-e a munkás támogatást ennyire áron alul ígérni meg? Harrison véleménye szerint még Gladstonet és a Reform League vezetőit is meglepte, hogy a munkásigényeket mily kevéssé szorgalmazták velük szemben. Harrison láthatóan Beeslynek ad igazat, az ő platformját tartotta volna célirányosnak, hozzátéve, hogy Beesly nem állt magában, sokan mások is felléptek hasonló követelésekkel, mint pl. a skót munkások. Általában erős túlzásnak minősíti azt a véleményt, mintha az angol munkásság teljes egészében azt a gladstonei liberális elvet vallotta volna, hogy az államnak nem szabad a gazdasági természetű dolgokba beavatkoznia. A szabadkereskedelmi elvvel szemben a munkásság köreiben munkásvédelmi tüzei törvénykezés életbeléptetését igényelték. Harrison ezen a ponton mutatja ki, hogy a Howell-féle vezetők ily módon gazdasági és politikai vonalon ellentmondó helyzetbe kerültek. A liberálisokkal kötött egyezményük a szabadkereskedelem felé mutatott, az általuk képviselt munkásszervezetek azonban állami beavatkozást követeltek. Howellék paktuma elzárta a munkáskövetelések melletti hathatós kiállást. Az eszmei zsákutca mellett Harrison kiemeli, hogy a gazdasági támogatás is a liberálisok mellé állította őket. Howell-Cremer úgy látta, hogy pénzhez más úton nem juthatnak — pénzt pedig csak a fenti módon szerezhettek. Végeredményben ezt a politikát a történelem elítélte. Mint Harrison hangsúlyozza, Cremer-Howell erős liberális kormányt segített hatalomra, amely ezután a munkásság óhajait tudomásul sem vette. Az általuk megkötött paktumból a liberális párt sokat nyert, a munkásság semmit.

Végezetül csak néhány szóban hívnánk fel a figyelmet a folyóiratban megjelent néhány más cikkre. Világos, kerek egész pl. H. D. Bloch munkája, amely New-York

város néger munkásainak helyzetét vizsgálja. Bloch kimutatja, hogy a néger munkásságot az 1860—1910-es évek között a fehér bevándorlók mint szorították ki a különböző foglalkozási ágakból. Először körülhatárolja a néger munkásság helyzetét a rabszolga-felszabadítást követően, az úgynevezett foglalkozási plafont, ahová már akkor sem igen juthattak be. Később azonban az ír, német, majd az olasz, görög, szláv bevándorló hullám idején ez a plafon lényegesen módosult, kedvezőtlenebbé vált, mignem a néger munkásság 70%-a 1910-re házimunkás, cseléd lett (domestic or personal service).

Érdekes A. P. Campanella tanulmánya az 1867-es genfi békekongresszusról. Campanella e témakörön belül elsősorban Garibaldi részvételével foglalkozik, és minthogy a kongresszusnak olyan vonatkozásait emeli ki, amelyek alig érintkeznek a munkásmozgalommal, inkább a polgári radikális és liberális áramlat ellentéteivel foglalkozik, a cikk beható ismertetésétől itt eltekintünk. Más szempontból igen tanulságos Maximilien Rubel tanulmánya, amelynek az itt ismertetett évfolyamokban csak második része jelent meg. Rubel Marx jegyzetfüzetét dolgozza fel, abból mutatja ki, hogy egyes tanulmányaihoz milyen irodalmat dolgozott fel. Az itt közölt második részben a civilizációk története, a keleti kérdés, a spanyol forradalmak, illetőleg a diplomácia történeti tanulmányainak irodalomjegyzéke szerepel. Végül megemlítenénk néhány, főként ideológiai vonatkozású tanulmányt, amelyek ismertetése behatóbb vizsgálatot és bírálatot követelne meg (mint pl. o. „Marxizmus és bürokrácia” c. esetében), vagy azt a tanulmányt, amely a német munkásmozgalom kialakulásával foglalkozik. A magyar olvasók ezekben a kérdésekben járatosabbak, nagyobb történeti irodalomhoz juthatnak hozzá. Ez okból ismertettük a folyóiratban is nagyobb oldalszámban megjelenő angol—francia vonatkozású témákat. A folyóirat, mint az az ismertetésből kitűnik, magas színvonalat képvisel. A cikkeknek sosincs tisztán tényközlő jellegük, mindig nagyobb összefüggések megmutatására törekednek, és e nagyobb témák összefogása, széles horizontú kezelése sok szempontból példamutató. A folyóiratról összegezőként, minden érdeme ellenére megjegyeznénk, hogy a nagy ideológiai témáknál túlságosan az elméleti-politikai régiókba kerül, eltekint az osztályviszonyoktól, vagy legalábbis nem törekszik ezek megfelelően körülhatárolt, világos megjelölésére. A gazdasági, szociális viszonyok konkrét bemutatása magas igény, úgy érezzük mégis, ez az, ami a kutatómunka eredményességét, szocialista tartalmát egyaránt előrevinné.

Jemnitz János